

Jankovits László

A HELIASOK MÍTOSZA JANUS PANNONIUS KÖLTÉSZETÉBEN

A régiek fabuláit Janus Pannonius az iskolában, a retorikai előgyakorlatok során ismerte meg. Megismerte, hogyan lehet ezeket a retorikai argumentáció során felhasználni; a számára hasznos fabulákról jegyzeteket készített, talán papíron is, de fejben mindenképpen. Jegyzetei nem maradtak ránk. De a verseiben található fabulák forrásainak, retorikai funkciójának, allegorikus értelmének elemzésével rekonstruálni lehet költői mitológiájának elemeit, adott esetben pedig Janus poétikai elveinek alakulásáról is pontosabb képet kaphatunk.

Példám Phoebus nyárfává változott lányai, a Heliasok fabulája, amelyet Janus több helyen felhasznál. Fő témaként a következő epigrammájában fordul elő:

Populos non producere electrum

1. Quid manifesta adeo canitis mendacia, vates?
2. Non placet id Phoebo; verum amat ille Deus.
3. At vos hoc omnes uno velut ore sonatis:
4. Populeum in ripis Eridani esse nemus,
5. Unde fluant rutilo, simulata electra, metallo,
6. Migret et in gemmam, quae modo gutta fuit.
7. En Padus! Heliadum famosa en silva sororum!
8. Dcite, si pudor est, succina vestra ubi sunt?¹

¹ *Iani Pannonii poemata... omnia*. Pars prima. szerk. TELEKI Sámuel, gond. KOVÁCSNAY Sándor. Traiecti ad Rhenum. 1784. 187. (a továbbiakban: TK1, 187.). E kiadás nehezen elérhető, ezért mindig megadjuk a következő, viszonylag legteljesebb kiadásban található versszámozást is: *Iani Pannonii opera omnia — Janus Pannonius összes munkái*. Kiad. V. KOVÁCS Sándor. Bp. 1987. Epigrammák No. 5. (a továbbiakban: ep5).

Csorba Győző fordításában:

A nyárfák nem teremnek borostyánkővet

Költők, annyira átlátszón mire jó hazudozni?
 Phoebus gyűlöli ezt, és a valót szereti.
 Ám ti, ahányan vagytok, kórusban kiabáltok:
 „Zöldel a Pó partján egy üde nyárfaliget,
 Olvadt érc-szerű mézgát izzadnak ki a fák ott,
 S gyöngyszemmé merevül sorra a sok kicsi csepp.”
 Íme, a Pó! Meg a Nap-nővérek berke, a híres!
 Hát a borostyánkő? Láttok-e, latrok, ilyet?

A Heliasok átváltozásának mítoszát a legteljesebben Janus is ama mintegy 250 átváltozástörténet között találhatta meg, amelyeket Ovidius alkotott folyamatos énekké, carmen perpetuummá. A *Metamorphoses* elbeszélése szerint Phoebus megengedi fiának, Phaethonnak, hogy az egyszer végighajthassa az égen a lángoló napszekeret; a fiú nem tudja megfékezni Phoebus lovait, s az imbolygó tűztömeg katasztrófával fenyegeti a Földet. Ezért Iuppiter villámával kiveti a szekérből Phaethont, aki az Eridanus folyóba zuhan. Nővérei, a Heliasok ennek a partján találják meg. Bánatukban nyárfákká változnak, könnyük a borostyánkő.

Az Eridanus mitológiai folyó, amelyet az ókorban többnyire a Padussal azonosítottak. Janus, aki Guarinus Veronensis ferrarai iskolájában tanult, jól tudhatta ezt — már csak azért is, mert Ferrara falai ott álltak,

qua Padus in geminos iterum se dividit amnes,
luget et ambustum fratrem pia turba sororum.²

Idézetünk a panegyricusból származik, amelyet Janus írt Guarinushoz. A Helias-epigramma, akár a többi fiatalkori Janus-vers, az iskolai gyakorlatok során keletkezett. Ez a gyakorlat a mester allegorikus fabula-magyarázataihoz is kapcsolódhatott:³ éppen a fentebb idézett panegyricusból tudjuk, hogy ezek között legalábbis Phaethon története szerepelt:

Tu tamen exuperas, cum rerum abstrusa recludis,
Cum veterum sectas inter figmenta latentes
Producis. Nec te sollertior edere quisquam,
Mystica secreto quid celet fabula sensu,
Quod vastum sine lege Chaos, quae bella Gigantum,
Quid Pyrrhae lapides Phaethonteive calores...

(sc. notent J. L.)⁴

A Helias-történet és Ferrara közötti kapcsolatra mint toposzra is valószínűleg a mester hívta fel tanítványa(i) figyelmét.

Guarinus nevelési rendszerére nagy hatással volt Quintilianus retorikai és nevelési munkája, az *Institutiones Oratoriae*.⁵ Ez a mű határozta meg például a képzés felosztását

² TK1, Nr. 1. (hosszabb költemények 6. — a továbbiakban hk6) 408–9. Csorba Győző fordításában:

... hol a Pó ismét két ágra szakad, s hol a nénék
jámbor fái siratják, kit láng falt be, a testvért.

³ A magyarázatok allegorikus voltáról l. Ian THOMSON, *Humanist Pietas: The Panegyric of Janus Pannonius on Guarinus Veronensis*. Research Institute For Inner Asian Studies, Bloomington 1988. 152–8.

⁴ TK1, Nr. 1 (hk6) 535–40. Csorba Győző fordításában:

Mégis a titkok föltárásában vagy a bajnok,
hogyha az ősmondák rejtett tanait magyarázod.
Senki se tudja tenálad bölcsebben kibogozni,
mily burkolt értelme van egy-egy régi mesének,
hogy mi a puszta Khaosz s a gigászok harca, hogyan kell
érteni Pyrrha követ, Phaethon lángját...

⁵ Erről l. HUSZTI József, *Janus Pannonius*. Pécs 1933. 17.

elemi, grammatikai (ezen belül történeti és metodikai) és retorikai szakaszra. Az *Institutio-nes* 2. könyvének 4. fejezete, ahonnan a következőket idézem, azokról az előgyakorlatokról szól, amelyeket a rétor a grammatikus keze alól hozzá kerülő gyerekekkel végeztet. „Narrationibus non inutiliter subiungitur opus destruendi confirmandique eas, quod ἀνασκευή et κατασκευή vocatur. Id porro non tantum in fabulosis et carmine traditis fieri potest, verum etiam in ipsis annalium monumentis: ut, si queratur 'an sit credible super caput Valeri pugnantis sedisse corvum, qui os oculosque hostis Galli rostro atque alis everberaret', sit in utramque partem ingens ad dicendum materia: aut de serpente, quo Scipio traditur genitus, et lupa Romuli et Egeria Numae; nam Graecis historiis plerumque poeticae similis licentia est. Saepe etiam quaeri solet de tempore, de loco, quo gesta res dicitur, nonnunquam de persona quoque...” (*Inst. Or.* 2, 4, [18–9].)⁶

A költött tárgyú elbeszélések tanítását Quintilianus még a grammatikusra bízta, a történeti munkákét már a rétorra (*Uo.* 2, 4, 2.) Ha a ferrarai iskolát tekintjük, amelyben mindhárom fokozatban folyt képzés, az ilyen gyakorlatok ideje a történeti és a retorikai szakasz határán jöhetett el. Ezt igazolja az is, amit a tanulmányok rendjéről a Guarinus-panegyricusban olvasunk:

Principio recte das fundamenta loquendi,
Recte scribendi compendia tradere callens,
Nec lingua accentu, calamo nec dextera peccet.
Mox argumento formatur epistola ficto.
Proxima volvendis annalibus otia dantur.
Declamare dehinc et carmina fingere monstras,
Dum matura suam facundia crescat in arcem
Per certos evecta gradus.⁷

A továbbiakban először a szerintem legfontosabb forrásokat sorolom fel, ezt retorikai elemzés követi, majd egy lehetséges allegorikus értelem meghatározása; a dolgozatot a poétikai következtetés zárja le.

⁶Prácser Albert fordításában:

„Nem csekély haszonnal jár az elbeszélések után nyomban ezek cáfolása és bizonyítékokkal való támogatása amit anaskeuē és kataskeuē névvel jelölnek. E gyakorlatot aztán nemcsak meseszerű vagy költeményekben feldolgozott tárgyakhoz fűzhetjük, hanem még történeti művekhez is, mint pl. ha ezt kérdezzük, »hihető-e, hogy Valeriusnak, miközben harcolt, egy holló szállott a fejére s hogy ez csőrével és szárnyaival az ellenfélnek, egy gall harcosnak, arcát és szemeit vagdosta«; erről sokat lehetne vitatkozni úgy mellette mint ellene; éppígy a kígyóról is, melytől Scipio állítólag született vagy Romulus nőstény farkasáról vagy Numa Egeria nevű nimfájáról. A görög történetírók ugyanis nagyjából a költőkéhez hasonló szabadsággal éltek. Gyakran képezi vita tárgyát az idő vagy hely, mikor és hol történt állítólag az a dolog, néha még a személy is vitás;...” In *M. Fabius Quintilianus szónoklattana tizenkét könyvben*. I–II. Ford. PRÁCSER Albert. Bp. 1921.

⁷TK1, Nr. 1 (hk6), 370–7. Csorba Győző fordításában nem egészen világos, hogy nem napi-rendről, hanem a tanulmányok időrendjéről van szó:

Elsőként a helyes-szólásnak adod meg alapját,
oktatót aztán a helyesírás tudnivalóit:
hogy ne hibázzon a nyelv, és félre ne csússzon a tollhegy.
Majd meg a stílusukat csiszolod képzelt levelekkel.
Hogyha pihennek, történelmet bújssz velük, aztán
szónoklásra fogod rá őket s versfaragásra,
míg a tehetséges éretten s biztos haladással
nem jut a csúcra.

1. Források

A Helias-mítoszban Janus a destructio műfajában adódó lehetőségek közül az állítólagos megtörtént eset helyére való rákérdézést választja. Több antik szerzőt követhet ebben:⁸ Strabont, akinek *Geographicájában* a vonatkozó részt Guarinus éppen Janus tanulmányainak e szakaszában fordította — elsőként — latinra;⁹ Plinius Maiort, akit Guarinus honfitársának tartott,¹⁰ s akinek *Naturalis historiáját* kiadta;¹¹ és Lukianost, akinek két dialógusát lefordította.¹² Más szempontokból Martialis, Statius és a már említett Ovidius is Janus forrásai közé sorolható.¹³

A leginkább kézenfekvő forrást, Strabont, kizárhatjuk. Az ő cáfolata ugyan szóba kerülhetett Janus grammatikai tanulmányai végén,¹⁴ de maga a cáfolat az elutasításon és a történet rövid ismertetésén kívül egyéb közös elemet nem tartalmaz Janus epigrammájával.

Pliniusnál viszont bőven találunk az epigrammához kapcsolható részeket. Szerinte a borostyán nevét (electrum, azaz fényes) a fénylő (elector) naptól kapta a költők hamis meséiben: előszámlálja a témát feldolgozók sokaságát is.¹⁵

⁸ Következtetéseink Baptista GUARINUS, *De ordine docendi ac studendi* című értekezésének következő összefoglalásaira is támaszkodnak: HUSZTI, 1931. II. rész; HEGEDŰS István, *Guarinus és Janus Pannonius*. Értek.Ny.Széptud.Kböl 16. köt. 8. sz., BIRNBAUM, Marianna, *Janus Pannonius: Poet and Politician*. Zagreb 1981.

⁹ *Geographica* C215. Guarinus fordításában: Reliqua vero permulta fabulis vulgata, vel ficta alium in modum, absint. Sicuti quae ad Phaethontem et sorores Heliades, in populos conversas arbores, circa amnem Eridanum, qui nullibi terrarum existit, cum vicinus Pado dicatur. In *En tibi lector studiose Strabonis Geographicorum commentarios*. (Trad. GUARINUS VERONENSIS et GREGORIUS TIFERNAS ed. Conrad HERESBACH.) Basileae 1523.

¹⁰ Erről l. TK Nr. 1 (hk6.) 1055. A vitáról, amely a Pliniusok születési helye körül folyt, lásd Thomson e sorhoz írott jegyzetét.

¹¹ Guarinus iskolájában Plinius Maiort a grammatikai (történeti) kurzusban tanulmányozták: HUSZTI, 1933. 19–20.

¹² *A légy és A rágalomról* c. dialógusokat (THOMSON, 1988. 188.)

¹³ Említésre méltó még talán Lucretius, aki a Phaethon-történetről állapítja meg, hogy az igazságtól nagyon is távol esik. (*nat.* 386–96.).

¹⁴ Amint Huszti József megállapította (HUSZTI, 1933. 111.), Janus 1450-ben már hozzálátott a Guarinus-panegyricushoz — olyan munkához, amely képzett poeta grammaticus kíván. Ezidőtájt Janusnak már jelentős görög ismeretei lehettek, Guarinus pedig ekkorra már feldolgozhatta és tanítványai előtt kommentálhatta az Itáliával foglalkozó részeket. Thomson állapítja meg, hogy Flavius Blondus, aki *Italia illustrata* c. munkájában Strabónra is hivatkozik, ezirányú ismereteit valószínűleg Ferrarában szerezte. Feltételezhetjük, hogy Guarinus Strabon-példányát használva, és az ő segítségével. Blondus ferrarai tartózkodását 1449–50-re datálhatjuk. A vendégével Strabonon dolgozó mester e tárgyval foglalkoztatta hallgatóit is, amint ez a Guarinus-panegyricus 737–9. soraiból is kiderül:

Felices annos, felicia nostra profecto
Tempora, quis tantum duce te cognoscere primis
Auctorem licuit ...
(Boldog idők! Boldog helyzet számunkra bizonyval,
hogy vezetéseddel s elsőnek tudtuk e pompás
szerzőt olvasni! ...)

Csorba Győző fordítása)

¹⁵ *Nat. Hist.* 37, 2, 11. Occasio est vanitatis Graecorum detegendae: legentes modo aequo perpetiantur animo, cum hoc quoque intersit vitae scire, non quidquid illi prodidere mirandum. Phaethontis fulmine icti sorores luctu mutatas in arbores populos lacrimis electrum omnibus

Plinius nemcsak a történet hamis voltát állítja, hanem a hamis történet keletkezésére is magyarázatot ad. Eszerint a borostyán igazából az Északi-tenger (mai nevén a Balti-tenger) szigetein keletkezik, ottani fenyőfajták lehulló gyantájából. A germánoktól igen sokat hoznak Itáliába, mégpedig Pannonián keresztül. A borostyánról először a venetusok kezdtek el valótlán híreket kóholni (fama facere); azért ők, mert a legközelebb laknak Pannoniához, és keresztül-kasul bejárják az Adriai-tengert. A mese azért kötődött a Póhoz, mert az ottani parasztasszonyok — még Plinius korában is — borostyánt viseltek ékszer gyanánt, de állítólagos gyógyító hatása miatt is.

Talán nem véletlen, hogy a Pliniusban jártas korabeli olvasó előtt Janus Pannonius olyan tekintély által védve kérdőjelezi meg egy itáliai mítosz igazságát, aki annak igazi eredetét Pannoniához köti.¹⁶ E szempontból a Helias-epigramma szintén ama Janus-versek közé tartozik, amelyekben a hegyentúli poeta hazája előkelőségét hangsúlyozza.

Igen sok párhuzamot tartalmaz Lukianos prolaíája (egy nagyobb szónoklatot előkészítő, figyelemfelkeltő beszéde) is *A borostyánkőről és a hatyúkról*.¹⁷ Ez a szónoklat a Heliasokról és Phoebus hatyúvá változott követőről szóló történetek destructiójaként is értelmezhető.

Lukianos is a hely hitelességére kérdez rá. Mivel, úgymond, hallotta a költők dalaiból e két történetet, az Eridanuson utazva megkérdezte a hajósoktól, hol a borostyán. A hajósok kinevették, és hazug szélhámosnak nevezték azt, akitől Lukianos ilyet hallott. „Elhallgattam és szégyenkeztem, hogy iskolás nebuló módjára hittem a költőknek, akik ilyen képtelenséget hazudnak, mert semmi józan dolog nem elégíti ki őket.” Az elbeszélés után Lukianos a közönséghez fordulva elhatárolja magát azoktól, „akiknek nem is borostyánkő, hanem egyenesen arany csöpög a szavaiból, s akik a költők hatyúinál is sokkal zengőbb hangúak”, és — már az ezután következő beszéd captatio benevolentiae-jaként — kéri hallgatóit, ne várjanak tőle hiába ilyen szónoklatot.

Ovidiusnál Janus több helyen olvasható a költők hazug voltáról: *a perpetua festivitas* költője több helyen is eljátszik mind a szent, mind a hazug vates konvenciójával.¹⁸ A Janus számára oly fontos Martialis többek között három epigrammát alkot, amely-

---

annis fundere iuxta Eridanum amnem, quem Padum vocavimus, electrum appellatum, quoniam sol vocitatus sit Elector, plurimi poetae dixere primique, ut arbitror, Aeschylus, Philoxenus, Euripides, Nicander, Satyrus. Quod esse falsum Italiae testimonio patet.

¹⁶ 37, 11, 42-3. Certum est gigni in insulis septentrionalis oceani et ab Germanis appellari glaeum, [...] nascitur autem defluente medulla pinei generis arboribus, [...] Adfertur a Germanis in Pannoniam maxime provinciam, et inde Veneti primum, quos Enetos Graeci vocaverunt, fama rei fecere proximique Pannoniae et agentes circa mare Hadriaticum. Pado vero adnexa fabula est evidente causa, hodieque Transpadanorum agrestibus feminis monilium vice sucina gestantibus, maxime decoris gratia, sed et medicinae;...

A teljesség kedvéért közlünk egy olyan Plinius-részt is, amely éppenséggel az itáliaiak kiválóságát támasztja alá, kiemelt helyen, a *Historia Naturalis* végén. (37, 201-2.) ergo in toto orbe, quacumque caeli convexitas vergit, pulcherrima omnium est iis rebus, quae merito principatum naturae optinent, Italia, reatrix parensque mundi altera, viris feminis, ducibus militibus, servitiis, artium praestantia, ingeniorum claritatibus, iam situ ac salubritate caeli atque temperie, accessu cunctarum gentium facili, portuosis litoribus, benigno ventorum adflatu, quod contingit positione procurrentis in partem utilissimam et inter ortus occasusque mediam, aquarum copia, nemorum salubritate, montium articulis, ferorum animalium innocentia, soli fertilitate, pabuli ubertate, quidquid est quo vita non debeat, nusquam est praestantius: fruges, vinum, oleum, vellera, lima, vestes, iuveni. ac equos quidem in trigariis unos vernaculis praeferunt. Metallis auri, argenti, aeris, ferri, quamdiu licuit exercere, nullis cessit terris et nunc intra se gravida pro omni dote varios sucos et frugum pomorumque sapes fundit.

¹⁷ In *Lukianosz összes művei*. I-II. Bp. 1974. BOLLÓK János fordítása.

¹⁸ L. a II. Függelékben, az 1. sornál idézett Ovidius-szöveghelyeket, valamint a *Fasti* 6. éneke kezdetét.

nek tárgya borostyánba merevedett állat (méh, kígyó, hangya). Statiusnál¹⁹ pedig azt olvashatta Janus, hogy — legalábbis a gyászdalokban — a költő számára túlságosan is elcsépeelt a Heliasok története.

Megjegyzendő, hogy a Guarinus-panegyricus első, ferrarai változatának írásakor Janus még korántsem határolja el magát ettől az unalmas konvenciótól. Hiszen éppen Guarinus gyászbeszédének hatását mutatja meg itt a Heliasok mítoszának felhasználásával:

Ipsa dolor tetigit caelestia. Fletibus auctum
vix ripae tenuere Padum nec largius unquam
gemmea populei lacrimarunt succina trunci.²⁰

2. Retorikus szerkesztés²¹

A verset, amely a törvényszéki beszédnembe (genus iudiciale) tartozó vádbeszéd (accusatio), három részre oszthatjuk: a kétsoros bevezetésre (peroratio), a négysoros elbeszélésre (narratio), s az ismét kétsoros cáfolatra (refutatio), amely egyben befejezés (peroratio). A 2 - 4 - 2-es felosztás szimmetriáját erősíti az is, hogy mind a kezdő, mind a befejező sor szemrehányó, választ provokáló kérdés (percontatio). A költők elleni vádbeszéd sérített félként Phoebust nevezi meg, a költők számára legnagyobb auctoritást, aki ebben az ügyben a bíró. De — s ebben Janus leleményét dicsérhetjük — ugyanakkor mint Phaethon apja, ráadásul az eset tanúja, személyesen is érdekelt. S ha Pliniusra és Ovidiusra gondolunk, akik szerint a borostyán magának Phoebusnak köszönheti fényét és szilárd-ságát, akkor a költők egyenesen a bíróról állítanak valótlan. Az omnes uno velut ore túlzó ellentét (antithetikus hyperbolé), a nagyszámú vádlott — valamennyi költő — egyforma vétkességét érzékelteti. Ezután a vádlottak állítása ellen irányuló elbeszélésben (antidiégésis) tömören előadja, mit hazudnak a költők. A bűn, a hazugság bizonyítása arra támaszkodik, hogy a Padus partján nem találhatók meg a szükséges bizonyítékok (indiciumok). A költők elbeszélése így — a hely szempontjából — nem felel meg a valószínűség (verisimilitudo) kritériumainak. A kétsoros cáfolat s befejezés a szégyenre való hivatkozással (si pudor est) fokozza az érzelemfelkeltő hatást (affectus).

3. Allegorikus értelem

Az eddigiek alapján a Helias-epigrammát nem tarthatjuk többnek egy jól elvégzett penzumnál. Vegyük szemügyre azonban a szövegben található hasonló alakú szavakat (homonimia), kétértelmű kifejezéseket (ambiguitas). A pópulus (nyárfa) és a pópulus (nép) szó alakja majdnem azonos. A fa lombja és a vates, akár jós, akár (egyszersmind) ihletett költő, egyaránt sonat (ha a dodonai fákra gondolunk, egyaránt jósként). A magno ore, rotundo ore, és más hasonló kifejezések analógiájára az uno velut ore kifejezést úgy is értelmezhetjük, mint költői értékítéletet: bármennyi a költő, az ének egyhangúan zeng.

¹⁹ L. az I. Függelékben, akárcsak a vonatkozó Martialis-helyeket.

²⁰ [TK1, Nr 1. (4k6)] 720-2. Csorba Győző fordításában:

Égig lobban a bű. S mert könnyek dőltek a Póba,
medre alig képes megtartani, és soha nyárfa
ennyi borostyánt nem sírt még.

²¹ A terminusok fordításában a *Rhetorica ad Herennium* és Quintilianus magyar ill. kétnyelvű kiadásai mellett főleg SZABÓ G. Zoltán — SZÖRÉNYI László igen jól használható *Kis magyar retorikájára* (Bp. 1988.) támaszkodtam.

A nemus, a szent liget a hely, ahol a vatesek énekelnek.²² A fluere használatos a szónoki-költői beszédre is,²³ a költők arany szavairól pedig már idéztem Lukianost. A fákból és a költők szavaiból eszerint olyan gyöngy és beszéd folyhat, amely az aranyhoz hasonló. Ilyen a borostyán, amelynek egyik neve, az electrum, az egyötöd rész ezüstöt tartalmazó aranyötvetet is jelöli, a két anyag hasonló fénye miatt.²⁴ A splendor, claritas, lux szavakat az antik, így a humanista költészetben a költemények hírnevével, nem-múló értékével kapcsolatosan szokás használni — de ezek az arany és az electrum tulajdonságai

²² HOR. *carm.* 1, 1, 29, 32. *me doctarum hederæ præmia frontium | dis miscent superis, me gelidum nemus | nympharumque leves cum Satyris chori | secernunt populo 4, 3, 10–2.* (quem tu, Melpomene, semel... videris,) quæ Tibur aquæ fertile præfluunt, | et spissæ nemorum comæ | fingent Aeolio carmine nobilem. *ep.* 1, 10, 6–7. *ego laudo ruris amoeni | rivos et musco circumlita saxa nemusque.* 2, 2, 77. *scriptorum chorus omnis amat nemus et fugit urbem.* TAC. *dial.* 9. *adice quod poetis, si modo dignum aliquid elaborare et efficere velint, relinquenda conversatio amicorum et iucunditas urbis, deserenda cetera officia et, ut ipsi dicunt, in nemora et lucos, id est, in solitudinem recedendum est... 12. Nemora vero et luci et secretum ipsum, quod aper increpabat, tantam mihi adferunt voluptatem, ut inter præcipuos carminum fructus numerem, quod... secedit animus in loca pura atque innocentia, fruiturque sedibus sacris, hæc eloquentiæ primordia, hæc penetralia; hoc primum habitu cultuque commoda mortalibus in illa casta et in nullis contacta vitiis pectora influxit; sic oracula loquebatur.* OV. *fasti* 6, 9–14. *est nemus arboribus densum, secretus ab omni | voce locus, si non obstreperetur aquis: | hic ego querebam coepti quæ mensis origo | esset, et in cura nominis huius eram. | ecce deas vidi, non quas præceptor arandi | viderat, Ascræas cum sequeretur oves.*

²³ A beszéd gyors vagy (néha túl) bő folyására, a vers könnyedségére, választékosságára használják. CIC. *de orat.* 3, 185. *licentior et divitior fluxit... dithyrambus tusc. 1, 64. mihi vero ne hæc quidem notiora et illustriora carere vi divina videntur, ut ego aut poetam grave plenumque carmen sine caelesti aliquo mentis instinctu putem fundere, aut eloquentiam sine quadam vi maiore fundere, abundantem sonantibus verbis uberibusque sententiis QVINT. inst. numeri sponte fluisset, non arcessiti et coacti esse videntur* TAC. *dial.* 2. *Nam et Secundo (sc. poeta JL) purus et pressus erat, in quantum satis erat, profluens sermo non defuit... et passim.* Janus-nál: TK2, 2 (el11), ergo fluunt (sc. versus JL), apteque sonant, quotiesque leguntur, TK1, Nr. 1. [(hk 6)] 57. 60. *rhetoras et vates studio complecteris omni... inde fluit cultæ dulcis facundia linguæ (figyelemreméltó a 60. sor eleji fordulat és a Helias-epigramma vonatkozó helye közötti hasonlóság). A vena és a fluere összekapcsolását l. OV. ep. pont. 4, 2, 20. et carmen vena pauperiore fluit. Egy epigrammájában Janus mesteréről állítja: ajkáról nektár csordul: nectar ab ore fluit. TK, 177 (ep60), 4.*

²⁴ Filozófusokról: CIC. *ac.* 2, 119. *flumen orationis aureum fundens Aristoteles off. 3, 70. illa verba aurea FVLG. myth. prol. neque enim illos de his expectes affectus, quos aut poema ornat, aut deflet tragedia, aut spumat oratio, aut cachinnat satyra, aut ludit comoedia: sed in quibus et Carneadis resudat elleborum, et Platonis auratum eloquium, et Aristotelis syllogisticum breviloquium.* LVCR. 3, 12. 3, 12–3. *aurea dicta | aurea, perpetua semper dignissima vita.*

Költőkről, szónokokról: MART. 5, 11, 13. *multas in digitis, plures in carmine gemmas | invenies* TAC. *dial.* 22. *ego autem oratorem sicut locupletem ac lautum patrem familiae, non tantum eo volo tecto tegi quod imbrem ac ventum arceat, sed etiam quod visum et oculos delectet; non ea solum instrui suppellectile quæ necessariis usibus sufficiat, sed sit in apparatu eius et aurum et gemmae, ut sumere in manus et aspicere saepius libeat.*

Korántsem azért, mert Janus bizonyosan tananyagul használta, inkább a kifejezés topikus voltáért idézünk részleteket Martianus Capellától, a *Rhetorica* leírásából: MART. CAP. 426. *subarmalis autem vestis illi peplo quodam circa umeros involuto Latiariter tegebatur, quod omnium figurarum lumine variatum cunctorum scemata præferebat; pectus autem exquisitisimis gemmarum coloribus balteatum... 429. hanc igitur feminam auratae vocis et quasdam diadematum gemmas regnorumque fundentem ingens illustrium virorum sequebatur agmen...*

is. A költők olyan izzadmányaira (succina),²⁵ amelyeknek nincs ilyen fénye, Janus más megnevezést használ.

Az allegória alakzatát a Janus által Itáliában ismert retorikákban összefüggő metaforacsoportként határozzák meg: a *Rhetorica ad Herennium*, Cicero és Quintilianus egyaránt így tárgyalja.²⁶ A fentiek szerint a költemény elbeszélő részében valamennyi frázisnak tulajdoníthatunk egymással összefüggő, átvitt értelmet. Lehetséges, hogy Janus a Helias-epigrammában allegorikusan állítja: amint nem igaz az, hogy a Padus parti ligetben Phoebus teremtette, az aranyhoz hasonló borostyán található, úgy hazugság az is, hogy a vatesek által kiizzadott művek az igazi, Phoebushoz méltó fényű költemények közé tartoznak.

Kik lehetnek ezek a vatesek? Nem valószínű, hogy az antik költők: az Eridanus-parti liget inkább a verseket ontó ifjakat képző ferrarai iskolát jelentheti.²⁷

Valószínű, hogy a Ferrara hírért növelő történetet Guarinus tanítványai a laus, a confirmatio, a threnos vagy más műfaji keretei között többször feldolgozták. Tanulmányai egy pontján, úgy tűnik, Janus már nem tartotta költőhöz méltónak az ilyen feladatokat s megoldásaikat, és a destructio műfaji lehetőségét felhasználva mondta el véleményét.

4. Poétikai következtetések

Mire irányulhatott Janus támadása? Bizonyosnak vehetjük, hogy az opus rhetoricum-okat alkotó költő társaitól is szónoklattani normákat kérhetett számon.

Janus számára, úgy tűnik, egy idő után a megfelelő materia, azaz a beszédben még el nem rendezett, fel nem ékesített anyag kiválasztása vált a legfontosabbá. Ez a beszédalkotás első szakaszához, a tárgy kitalálásához, az inventióhoz tartozik.

Egy ismert epigrammája szerint saját költészetét is ebben tartotta jobbnak a régiekénél:

Confiteor, veteres, ingentia nomina, vates,
Vestra prius mihi sors invidiosa fuit.
Quod vos et rerum delectu et voce diserta
Praestantes, nemo posset adire novus.
At nunc ex aequo divisa est gloria nobis;
Vincio materia, vincitis eloquio.²⁸

²⁵ A succinum és a sudo kapcsolatát Fulgentiusból adathozhatjuk (I. I. Függelék).

²⁶ RHET. HER. 4, 34, 46. permutatio néven, CIC. de or. 2,261. orat. 94. QVINT. inst. 8, 6, 44–52. inversio fordítással is. Utóbbi Vergiliustól, Horatiustól, Cicerótól hoz példákat.

²⁷ A korból más olyan szerzőt is ismerünk, akinek a ferrarai költőkről hasonló véleménye van. Huszti József idézi monográfiájában (HUSZTI, 1931. 116.) a kortárs Bartolommeo Prignano Paganellit, aki „már észrevehetően túlsoknak találja a ferrarai latin költők számát, midőn a Pó mocsaraiban nyüzsgő békákhoz fordul hasonlatért:

... tot Ferraria vates,
quot ranas tellus Ferrariensis habet."

²⁸ TK1, 194 (ep17). Kálnoky László fordításában:

Híres régi poéták, nem tagadom, hogy irígyen
Szemlélttem hajdan pályafutásokat.
Nálatok egyformán tündöklök a tárgy meg a stílus,
Újkori költő még csak nyomotokba se ért.
Ámde azóta dicsőségtek fele része miénk lett:
Stílusban tietek, tárgyban enyém a babér.

Vegyünk egy másik, Polycarpushoz írott epigrammát.²⁹ Itt a pénz és a beszéd anyaga közötti, az antik költészetben és retorikában topikus párhuzamot³⁰ használja fel Janus:

Occurrit quicquid, tu mox epigrammata poscis;
Nec fieri hoc debet, nec, Polycarpe, potest,
Nec valet ex omni signata moneta metallo,
Sed quae vel rutilat fulva, vel alba nitet.
Tum demum facili componam pectore carmen,
Si dederis dignam carmine materiam.³¹

Az aranyló fém és az aranyló borostyán hasonló metaforája hasonló problémára utalhat: úgy gondolom, a Helias-epigramma is azok közé a versek közé sorolható, amelyet a méltó anyag kiválasztását poétikai elvként szem előtt tartó, és a mások verseit is aszerint értékelő költő írt.

Az ifjabb Guarinus Janus-védő leveléből tudjuk, hogy volt olyan — vélhetőleg korábbi — időszak, amikor a fiatal költő nem utasította el a Polycarpuséhoz hasonló kihívásokat. Sőt: „felszólított bennünket, jelöljük meg a tárgyat, amelyről akarjuk, hogy írjon s tüstént, miközben mi leültünk és írtunk, folyamatosan diktálta a költeményeket s neki gyakrabban volt oka kezeink lassúsága ellen, mint nekünk az ő elméjének késedelmesége miatt panaszkodni.”³² Huszti József az idézett rész jegyzetében utal az olyanfajta humanista költészetre, amelyben az inventio a bármilyen témához szükséges toposzok gyors felidézésével és egyszersmind beszédrészekbe, alakzatokba rendezésével egyenlő. Az ilyen, válogatás nélkül rögtönző költészetet Janus a Helias-epigramma megírása — azaz Guarinusnál folytatott retorikai tanulmányai — idején már nem tartja méltónak.

²⁹ Az epigrammát a legújabb kiadás (V. Kovács Sándor. Bp. 1987.) a magyarországiak közé sorolja, indokolatlanul: ilyen intenzív kapcsolat a két humanista között csak a Guarinusnál töltött évekre jellemző.

³⁰ Például: APVL. ap. 38. ea... nomina labore meo et studio ita de Graecis provenire, ut tamen Latina moneta percussa sint. HOR. art. 58–9. licuit semperque licebit | signatum praesente nota producere nomen. IVV. 7, 53–5. sed vatem egregium, cui non sit publica vena, | qui nihil expositum soleat deducere nec qui | communi feriat carmen triviale moneta

A bibliai hagyományra támaszkodva: HIER. epist. 119, 11. sciat me... audire... Salvatoris verba dicentis: Estote probati nummularii, ut si quis nummus adulter est, et figuram Caesaris non habet, nec figuratus (al. signatus) est moneta publica, reprobetur. Qui autem Christi faciem claro praefert lumine, in cordis nostri marsupium recordatur... In terra aurum queritur, et de fluviorum alveis splendens profertur glarea: Pactolusque ditior est coeno, quam fluento... Meum propositum est antiquos legere, probare singula, retinere quae bona sunt, et a fide Ecclesiae Catholicae non recedere.

³¹ Ábel 123 (ep449). Kálnoky László fordításában:

Megverseltetnél tücsköt-bogarat, Polycarpus;
Nem kötelességem, sőt lehetetlen is ez.
Jó tallért sohasem vertek még fénytelen ércből,
Ahhoz a tiszta ezüst kell, vagy a sárga arany.
Könnyű ihletemet sem táplálhatja akármí:
Adj méltó anyagot, úgy születik meg a vers.

³² HUSZTI, 1931. 60. Az eredeti in ÁBEL, *Analecta* 206. (kissé bővebben idézve): Quid illud quam acuti, quam prompti ad versus faciendos ingenii argumentum? Iubebat a nobis proponi, de quo scribi vellemus, statimque sedentibus ac scribentibus carmina ita continuato cursu dictabat, ut saepius ille manuum nostrum segnitiem, quam nos eius ingenii tarditatem accusarem.

A Helias-mítosz ilyen célú allegorikus felhasználására a Marcellus-panegyricusban találunk újabb példát — Janus költészetében utoljára itt kerülnek elő a Heliasok.³³ Ez a dicsőítő ének már Padovában készült el. Első sorai mégis olyan mitológiai tájat jelenítenek meg, amely még Ferrarához tartozik: a költő, úgy vélem, nem véletlenül verselget éppen a Heliasoktól és a Cygnusoktól körülvéve, mikor Pallas felszólítja, hogy hagyjon fel az ilyesfajta játékokkal és válasszon költőhöz méltó tárgyat:

Solus populea proiectus nuper in umbra
Eridani ad ripas, argutos inter olores
Pierios tacito meditabar pectore rythmos...³⁴

Athena ezután szólítja fel a költőt, hogy hagyjon fel Guarinus játékaival, fogjon végre komolyabb munkához, mert — úgymond — a tehetséghez (ingenium) erőt, s a költőnek nevet csak a kiemelkedő anyag (materies excelsa) adhat.³⁵ Ilyen anyagot pedig nem a régiektől, hanem a jelenkorból kell venni, mert aki a régi témákból szövöget újat, az

³³ Maga a Phaethon-mítosz sem kerül elő többé. A legutóbbi, teljesnek nevezett kiadásban a Mattheushoz (Zaccheushoz?) írt asztrológiai tárgyú epigrammáról (ifj. Horváth 612) Bol-lók István bizonyította be a Reneszánszkutató Csoportban tartott előadásában, hogy itáliai keletkezésű.

³⁴ TK1, Nr. II. (hk. 7) Panegyricus 1–3. (cf. Verg. aen. 10, 189–91.) Kerényi Grácia fordításában:

Árnyas nyárfa alatt egyedül heverésztem egyik nap
szépszavú hattyúk közt, partját hol a Pó vize mossa,
s elnyugodott szívvel próbáltam a múzsai ritmust;

A Marcellus-panegyricusban — akárcsak mintája, Claudianus — Janus díszletként többször is felhasználja a Helias-mítosz elemeit (L. a III. Függelékben). Talán nem következtetlenül, hiszen a Napleányok könnyei (passim ramis plorata electra) egyszer közönséges vackok gyanánt jelennek meg, amelyek helyett Oceanus lányai igazi csodákat hoznak fel Marcellusnak a ten-germélyből, másszor a Heliasok nem nyárfaként, hanem — akárcsak Vergilius 6. *Eclogájában* — égerfává változva hullatják nedvüket (succina); itt tehát a szóhasználat is kifejezi a Heliasok könnyének értéktelen voltát. A ligetben éneklő költő megjelenítése leginkább Ovidiuséhoz hasonló (fasti, 6,9–14. 11. 21. jegyz.) Ovidiusnál azonban az igazmondó szent költő figurája hangsúlyozódik.

³⁵ TK Nr. 2 (hk7), 22–8.

ingenio vires, et vatibus addere nomen
Materies excelsa potest. licet ipse vetustos
Contemplere patres, nullus nisi nobile demum
Quod caneret, se legit opus; praeclara sonantur
Uberius, nequeunt splendescere villia rerum,
Aut aegre perculta, negant tamen edere fructus,
Quos petitis sacri gens ambitiosa poetae.

Kerényi Grácia fordításában:

Hidd el: erőt a tehetségnek, költőnek örök hírt
csak pompás anyag adhat. A régi atyákra tekintve
láthatod: egy sem választott művébe alantas
tárgyat az énekléshez: a nagyszerű dolgok a dalban
szebben zengnek, nem fényeskedhet, mi silányabb.
Bármilyen ápolit is, nem hozza meg azt a gyümölcsöt,
melyre ti, becsvágyó fajzat: költők törekedtek.

elvégeztet végzi, s a delelő nap (Hyperion, azaz: Phoebus) fényénél többre tartja a mécsvilágot.³⁶

Nem túlzás azt állítani, hogy Janus Magyarországra visszatérve egy más jelenkorba került — az itáliai mérce szerint — vissza. Annak okát, hogy ebben a korszakban költői vénája elapadt, Huszti méltán látja a taps, az értő közönség hiányában. De a méltó anyag követelményéből kiinduló magyarázat más szemszögből is megvilágítja a magyarországi költészet megváltozásának okait.

Vegyük szemügyre a Magyarországon írt műveket. A kifejezetten mitológiai témájú versek — mint például a Marshoz békéért könyörgő — száma igen csekély. A Husztitól monumentálisnak nevezett, az itáliaiakhoz képest kevés epigramma tárgya legtöbbször a jelenkor alakja, mégpedig a magyar jelenkoré: vagyis bármennyire tiszteletreméltó, az itáliai mérceinek nem felel meg. Epigrammákat és elégiákat olvashatunk, Pannóniához kapcsolódó panegyricusokat nem.

Janus azt a költészetet, amelynek reprezentánsa a Marcellus-panegyricus, Magyarországon a méltó tárgy hiánya miatt sem tudta megvalósítani nagyszabású mű keretében.

Ugyanakkor saját maga, saját környezete — éppen a megéneklésre méltatlan tágabb környezet miatt — a legméltóbb jelenkori tárgynak tűnhetett.

Kései verseiben Janus nem próbálta a humanista értékrendnek megfelelő toposzokkal elfogadtatni az északi földet, ahova száműzte a sors. Nyíltan vagy allegorikusan, verseiben egyre inkább saját maga felé fordult. Ezzel az itáliai korszakában kialakult poétika szerint egyedül lehetséges megoldást választotta.

Függelékek

A kapcsolódó szöveghelyek fellelésében természetesen nagy segítségemre volt Forcellini *Totius Latinitatis Lexicona*, a *Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft* és a *Thesaurus Linguae Latinae*. A rövidítésekben az utóbbit követem.

I. A Heliasok mítosza Janus Pannonius antik latin olvasmányaiban

PLIN. nat. 37,31. plurimi poetae dixere primique, ut arbitror, Aeschylus, Philoxenus, Euripides, Nicander, Satyrus

CAT. 64, 290–1. lentaque sorore | flammati Phaethontis

CLAVD. 7, 123–5. 28, 159–74. ille (sc. Eridanus J. L.) caput placidis sublimis fluentis | extulit, et totis lucem spargentia ripis | aurea roranti micuerunt cornua vultu. | non illi madidum vulgare harundine crinem | velat honos; rami caput umbravere virentes | Heliadum totisque fluunt electra capillis. | palla tegit latos umeros, curruque paterno | intextus Phaethon glaucos incendit amictus. | fultaque sub gremio caelatis nobilis astris | aetherium probat urna decus. namque omnia luctus | argumenta sui Titan signavit

³⁶ Uo. 45–8.

Nec calamos, plenis nec classica faucibus infla,
Ire nec in senium, canive evoluere retro
Te saeculi monumenta velim, qui prisca retextit,
acta agit, et medio praefert Hyperione lychnum.

Kerényi Grácia fordításában:

fújd meg tiszta tüdővel a kürtöt.
És ne a régi nagyok fele indulj, vissza ne görgesd
ősz évszázadok emlékét! Aki múltat idéz fel,
végzettet végez, napfényben mécses után néz.

Olympo: | mutatumque senem plumis et fronde sorores | et fluvium, nati qui vulnera lavat anhelis; | Stat gelidis Auriga plagis; vestigia fratris | germanae servant Hyades Cygnique sodalis | lacteus extentas adspersit circulus alas; 1, 258-9. et Phathontea perpessus damna ruinae | Eridanus

CVLEX 126-9. at, quibus insigni curru proiectus equorum | ambustus Phaethon luctu mutaverat artus, | Heliades teneris implexae brachia truncis, | candida fundebant tentis velamina ramis.

FVLG. myth. 1, 16. huius etiam sorores Arethusa, Lampetusa, quae gemmeis ac tralucetibus fraterna deplorant guttis incendia, succinaque diruptis iaciunt inaurata corticibus. Soror enim totius germinis arbor est, quae una eademque fervoris humorisque ingualitate gignuntur. itaque istae arbores, quae succinum sudant, dum matris frugibus solis fervor torrentibus ipsis lunio luloque mensibus incendiosior Cancris atque Leonis tetigerit metas, tunc istae arbores aestu valido fissis corticibus succum sui liquoris, in Eridano flumine aquis durandum emittunt.

HYG. fab. 152. at sorores Phaethontis, quod equos iniussu patris iunxerant, in arbores populos commutatae sunt. 154. sorores autem Phaethontis, dum interitum defleunt fratris, in arbores sunt populos versae. harum lachrymae, ut Hesiodus indicat, in electrum sunt duratae: Heliades tamen nominantur. sunt autem, Merope, Helie, Aegle, Lampetie, Phoebe, Aetherie, Dioxippe.

IUV. 5, 38-9. Heliadum crustas... tenet

LVCAN. 2, 409-15. Eridanus fractas devolvit in aequora silvas | Hesperiamque exhaurit aquis. hunc fabula primum | populea fluvium ripas umbrasse corona, | cumque diem primum transverso limine ducens | succendit Phaethon flagrantibus aethera loris, | gurgitibus raptis penitus tellure perusta, | hunc habuisse pares Phoebeis ignibus undas.

MART. 4, 25, 2. et Phaethontei conscia silva rogi, 4, 32. et latet et lucet Phaethontide condita gutta, | ut videatur apis nectare clusa suo. | dignum tantorum pretium dedit illa laborum: | credibile est ipsam sic voluisse mori. 4, 59, flentibus Heliadum ramis dum vipera repit, | fluxit in obstantem succina gutta feram. | qua dum miratur pingui se rore teneri | concreto riguit vincta repente gelu. | ne tibi regali placeas, Cleopatra, sepulcro, | vipera si tumulo nobiliore iacet. 6, 15. dum Phaethontea formica vagatur in umbra, | implicuit tenuem succina gutta feram. | sic modo quae fuerat vita contempta manente, | funeribus facta est nunc pretiosa suis. 9, 12(13), 6. gemma quod Heliadum pollice trita notet;

OV. am. 3, 12, 37. flere genis electra tuas, Auriga, sorores met. 2, 340-66. (364-6. inde fluunt lacrimae, stillataque sole rigescunt | de ramis electra novis, quae lucidus amnis | excipit et nurbus mittit gestanda Latinis.) 371-2. (Cygnus)... querelis | Eridanum implerat, silvamque sororibus auctam 10, 89-91. qua postquam parte resedit | dis genitus vates et fila sonantia movit, | umbra loco venit. non Chaonius afuit arbor, non nemus Heliadum fasti 6, 717. at pater Heliadum ep. pont 1, 2, 33-4. vos quoque felices, quarum clamantia fratrem | cortice velavit populus ora novo tr. 3, 4, 29-30. nec natum in flamma vidisset, in arbore natas, | cepisset genitor si Phaethonta Merops.

SEN. Herc. Oct. 185-8. flebile saxum figite, superi, | vel in Eridani ponite ripis. | ubi moesta sonat Phaethontiadum | turba sororum. 1641. populea silva, frondis Herculeae nemus

STAT. silv. 1, 122-4. queritor iam Seras avaros | angustum spoliare nemus Clymeneaque deesse | germina nec virides satis inlacrimare sorores 5, 3, 80-1. 83. 85-6. non ego, quas, fati certus sibi morte canora | inferias praemittit olor... | in patrios adhibebo rogos... | nota nimis vati. quis non in funere cunctos | Heliadum ramos lacrimosaque germina dixit, theb. 12, 413-5. sic Hyperionium tepido Phaethonta sorores | fumantem lavere Pado

VAL. FL. 5, 430-1. flebant populeae iuvenem Phaethonta sorores | ater et Eridani trepidum globus ibat in annem.

VERG. ecl. 6, 62-3. tum Phaethontiadus musco circumdat amarae | corticis, atque solo proceras erigit alnos. aen. 10, 189-91. namque ferunt luctu Cycnum Phaethontis amati | populeas inter frondes umbramque sororum | dum canit et maestum Musa solatur amorem

II. A Helias-epigramma és az antik latin költemények kapcsolódásai

1. Quid manifesta adeo canitis mendacia, vates?

GELL. 11,11. qui mendacium dicit, ipse fallitur 12,11. crimen manifesti mendacii

OV. am. 3,6,17. prodigiosa loquor veterum mendacia vatium

OV. ars. 1,25. non ego, Phoebe, datas a te mihi mentiar artes 29–30. vati parete perito, | vera canam cf. 2–3.

OV. met. 9,137–9. cum fama loquax praecessit ad aures, | Deianeira, tua, quae veris addere falsa | gaudet et e minimo sua per mendacia crescit cf. 2. et 7. 10,209. talia dum vero memorantur Apollinis ore cf. 2–3 fasti 6,253–4. non equidem vidi (valeant mendacia vatium) | te, dea trist. 2,355. magnaue pars operum mendax et ficta meorum

PLIN. nat. 37,41. in ea re, quae... mendacium coarguat... serio quemquam dixisse... intoleranda mendaciorum impunitas

TIB. 3,4,49–50. quare ego (sc. Apollo) quae dico non fallax, accipe, vates | quodque deus vero Cynthus ore sonat cf. 2–3. 3,6,35–6. nec bene mendaci risus componitur ore: | nec bene sollicitis ebria verba sonant cf. 3.

2. Non placet id Phoebo; verum amat ille Deus.

VERG. aen. 3,434. animum si veris implet Apollo

3. At vos hoc omnes uno velut ore sonatis,

IUV. 7,167. plures uno conclamant ore sophistae

OV. am. 3,9,12. oraue singultu concutiente sonant ars. 1,206. et magno nobis ore sonandus eris met. 12,241. certatimque omnes uno ore, arma, arma, loquuntur (sc. Centauri) fasti 6,426. hos non mentito reddidit ore sonos (sc. Smintheus) cf. 2.

PROP. 4,1,58. nostro est parvus in ore sonus.

SIL. 9,343. ut Cannas uno ore sonem

VAL. MAX. 6,4,1. ext. urbs Cinnia... propemodum uno ore legatis Bruti respondit

VERG. georg. 3,294. nunc, veneranda Pales, magno nunc ore sonandum aen. 4,183 totidem ora sonant 11,132. unoque omnes eadem ore fremebant

4. Populeum in ripis Eridani esse nemus,

SEN. Herc. Oet. 186–8. vel in Eridani ponite ripis, | ubi moesta sonat Phaethontia-dum | turba sororum. 1641. populea silva, frondis Herculeae nemus.

STAT. silv. 1,122–4. queritor iam Seras avaros | angustum spoliare nemus Clymeneaque deesse | germina nec virides satis inlacrimare sorores

5. Unde fluant rutilo, simulata electra, metallo,

LVCAN. 9,363–4. serpens | robora complexus rutilo curvata metallo

MART. 8,50(51),5. vera minus flavo radiant electra metallo

OV. ep. pont. 3,8,3. quae tibi, quaerebam, memorem testantia curam | dona Tomitanus mittere posset ager. | dignus es argento, fulvo quoque dignior auro, sed te, cum donas, ista iuvare solent; | nec tamen haec loca sunt ullo pretiosa metallo

VERG. aen. 6,144. aureus et similis frondescit virga metallo

6. Migret et in gemmam, quae modo gutta fuit.

LVCR. 5,31–2. omnia migrant, | omnia commutat natura et vertere cogit

OV. met. 15,171–2. animam sic semper eandem | esse sed in varias doceo migrare figuras

8. Dicite, si pudor est, succina vestra ubi sunt?

MART. 2,38,10. ullus si pudor est, repone cenam 10,90,9–10. qualis si pudor est, Ligeia, noli | barbam vellere mortuo leoni

OV. am. 3,2,23. si pudor est, rigido nec preme terga genu

III. Kapcsolatok a Helias-epigramma és Janus egyéb művei között

1. Quid manifesta adeo canitis mendacia, vates?

[TK,]I.7(él26),109. nec (vatium ut fingunt mendacia) rapta fuisti (ti. Luna J. L.)

[TK,]88(ep342),5. nunc Marti miles, non Phoebo servio vates

[TK,]179(ep16),1. ludere, dive, tuos festivo carmine vates

- [TK,]194(ep17),1. confiteor, veteres, ingentia nomina, vates
 [TK,]213(ep315),3. nil nisi vana leges levium mendacia vatium
 [TK2,]II.8(el3),1-2. legimus, o vates, tua carmina, carmina Phoebos | digna, nec Orphaeis inferiora sonis v.ö. 3. 47. cum relegas veterum, divina poemata, vatium
 Abel 95-8(el19),29-32. vilis et Aeneas, et vilis fiet Achatas, | nec feret his ullam Musa Maronis opem. | sordebit Strophio genitus, sordebit Orestes, | utpote quos vatium fabula falsa canit.
- ifj. Horváth 612 (ep435), 5-6. quis tam mentitos contenderit omnia vates? | forsitan hoc Phaethon usserat astra modo.
- ifj. Horváth 613 (ep437), 11. aut latet ipse tuo Smyrnaeus pectore vates
 3. At vos hoc omnes uno velut ore sonatis,
 [TK1,]4 (ep342), 1-2. captus fert vincla tyrannus | si modo non falsum publica fama sonat
- [TK1,]49 (ep420), 7-8. vobis ingenium, vobis dedit ore rotundo | Musa loqui; externi barbara turba sumus
 [TK1,] II.4.(el11), 89. ergo fluunt, apteque sonant, quotiesque leguntur cf. 5. 117. ld.
5.
 [TK1,] II.8 (el3), 2. I. 1.
 [TK1,] II.12 (el12), 22. dicemusque aptos, ore sonante, modos
 [TK1,] II.17 (el2), 22.. dulces fundis ab ore sonos
 [TK1,] 18 (el35), 110. suppliciter tales fundit ab ore sonos
 4. Populeum in ripis Eridani esse nemus,
 [TK1,] I.13 (el32), 18. hinc pater Eridanus, Troius inde puer
 [TK1,] 62 (ep210), 1. naufragus Eridani dum Frandus mergitur undis
 5. Unde fluant rutilo, simulata electra, metallo,
 [TK1,] 23 (ep416), 1-2. quae dictas, ea nec dulci Lactantius aequet | lacte fluens
 [TK1,] 177 (ep60), 4. quam quod Guarini nectar ab ore fluit
 [TK1,] II.4 (el11), 89. I. 2. 117-20. at vos, lectores, ne fictis credite verbis | me illi blanditias composuisse leves. | sic vivam Phoebos, sic vivam gratus Iaccho, | ut mea de vivo pectore dicta fluunt. cf. 5.
 [TK1] 59-210. (hk7), Panegyricus: 570-2. Pars (ti. az Oceanidáké J. L.) vario tristes solantur munere curas, | Nec passim ramis plorata electra, vel ostrum | Vile ferunt
 6. Migret et in gemmam, quae modo gutta fuit.
 [TK1,] II.18 (ep48), 7-10. mala aurum superant et vincunt carmina gemmas, | aurum da et gemmas, deteriora dabis. | Poma nec Alcinoos misisset talia nobis, | carmina nec Clarius, tam bene culta, Deus
 [TK1,] Nr. 1 (hk6), 408-9. Gemmea populei lacrimarunt succina trunci.
 7. En Padus! Heliadum famosa en silva sororum!
 [TK1,] I.13 (el32), 104. nec Padus Hesperii clauditur aggeribus
 [TK1,] 49 (ep420), 9-10. nec Geticum, Pallas dedit aut Cyllenius, Histrum, | sed Phaethontei, brachia amoena, Padi.
 [TK1,] 185 (ep6), 6. nec septemgemini, brachia amoena, Padi
 [TK1,] II.4 (el11), 47-50. demum Ferrariam felici es forte profectus, | et Phaethontei, flumina clara, Padi. | hic erat eloquio praestans undante Guarinus, | Pieridum Latio summus is orbe parens.
 [TK1,] II.17 (el2), 51. ante Padus gelidas cursum reflectet ad Alpes
 [TK1,] Nr. 1 (hk6), 408-9. qua Padus in geminos iterum se dividit amnes, luget et ambustum fratrem pia turba sororum.
 Abel 95-8 (el19), 73. quid me famae tenet ambitiosa cupido?
 8. Dicite, si pudor est, succina vestra ubi sunt?
 [TK1,] 5 (ep375), 11. reddite, si pudor est, absentem reddite tandem
 [TK1,] I.15 (el8), 93. dicite, qua culpa meruit tam funus acerbum?
 [TK1,] Nr. 1 (hk6), 723. Gemmea populei lacrimarunt succina trunci.
 [TK1] 59-210. (hk7), 1549-51. salit amnis, et altum | Imingit circa nemus ac Phaethontides alni | Plurima concussis fuerunt succina truncis.

Egyéb adalékok:

[TK1.] I.13 (el32), 163–4. nec ventura minus te nascitura sit aetas, | quam Phaethon-teas, quae fecit ante faces

[TK1.] I.15 (el8), 117. hoc genus Hyppolitum, genus hoc Phaethonta peremit

[TK1.] 8 (el3), 17–8. femineo impulsu (non est ea fabula falsa), | occidit prolem, trux Catilina, suam

[TK1.] II.11 (el7), 29. quicquid plorantes lacrymant de cortice myrrhae

[TK1.] II.14 (ep27), 15–6. iste datur quondam (non est ea fabula falsa), | stoicus ad Florae sacra iocosa Cato.

[TK1] 59–210. (hk7), 673–4. Phaethonteos ... | Trans latices 709–10. per oloriferum ... | Padum 1193–4. urbs ... | Phaethontis 2294. populifer ... amnis, 2568–70. Nec Phaeton-teae citius fragmenta ruinae | Torvus restituit genitor, quam corpus in unum | Agmina Marcellus sparsa et lacerata redegit.

Farkasdy Dezső

A KÁROLYI-BIBLIA KELETKEZÉSÉHEZ

Károlyi „Előljáró beszéd”-e¹

1. A címlap szövegezése

A szokott címzés: *Biblia Sacra*, megtoldva esetleg az értelmezéssel: *utriusque testamenti*. Károlyi azonban, nyomdászati lág erősen tagolva, magyarázatszerűen még így egészíti ki: „Szent Biblia, az az — Istennek Ó és új — Testamentumának — Prophétác és apostoloc — által meg íratott szent könyvei.”

Bármennyire jelentős életforma volt is az ókori Izraelben és másutt a próféta-ság és az őskereszténység létrejöttében az egyes apostolok tevékenysége — a Bibliának csak egyes, bár lényeges elemei erednek innen — az irodalmi fejlődés során kialakult Biblia a maga egészében *papi irodalom*. Az Ószövetség a babiloni fogságból hazatérés után alakult ki az új jeruzsálemi papság szerkesztésében, lévén már előzőleg is az írásbeliség hordozója; az Újszövetség pedig a püspöki hatalom kialakulásával a II–III. század fordulójának évtize-deiben — abban az Egyházban, melynek jogutódja ellen hadakozik Károlyi Gáspár. A bevezető megjelölések tehát mind csak hivatkozások egy új egyház szervezésében.

A királyi címer sem pusztá dísz, hanem jelzője a szabadalmat, az engedélyt adó feudális királyi hatalomnak. Ennek birtoklója, a Bécsben székelő királyi helytartó, éppenséggel megakadályozni akarta a nyomtatást, de a kis Vizsoly főúri udvarházára nem terjedt ki a tényleges, azaz közvetlen hatalma, az államszervezet akkori viszonyai között. A Károlyi-Biblia megjelenése tehát a helyi hatalmakon múltott és Károlyi, amikor fejedelmekről ír, azokra a földesurakra gondol — mint előtte már Heltai — akiket sikerült az Egyház átalakítása ügyének megnyerniök.

¹ Károlyi Gáspár „Előljáró beszéde” megjelent 1940-ben: kiadta a Bethlen G. Szövetség. 1958-ban a Magyar Könyvtár keretében VARGHA Balázs közölte Károlyi G. munkáiból válogatott szövegeket, köztük az „Előljáró beszéd”-et is. 1973-ban a magyarországi református egyház Studia et Acta c. sorozatának III. kötetében adja az „Elölj. beszéd” szövegét, a fordító utalásainak megjelölésével. CZEGLE Imre munkája. 1981-ben megjelenik a teljes 1590-i szöveg másolatban, az ún. „Helikoni Károlyi”.